

Kazus.

Huquq normalari ularda mustahkamlangan qoidalarining xarakteriga qarab huquq va vakolat beruvchi, majburiyat yuklovchi va ta'qiqlovchi (man qiluvchi) normalarga ajratiladi. Xususan, O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida quyidagi normalar o'z ifodasini topgan:

- 1) O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 29-moddasida "Har kim fikrlash, so'z va e'tiqod erkinligi huquqiga ega...";
- 2) O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 51-moddasida "Fuqarolar qonun bilan belgilangan soliqlar va mahalliy yig'implarni to'lashga majburdirlar";
- 3) O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 58-moddasida mustahkamlab qo'yilgan "...Davlat organlari va mansabdor shaxslarning jamoat birlashmalari faoliyatiga aralashishga, shuningdek jamoat birlashmalarining davlat organlari va mansabdor shaxslar faoliyatiga aralashishiga yo'l qo'yilmaydi.

Vakolat beruvchi, majburiyat yuklovchi va ta'qiqlovchi normalarning bir-biridan farqli jihatlarini izohlash orqali keltirilgan normalar huquq normasining qay turiga kirishini atroflicha muhokama qiling.

Kazusga javob.

Kirish.

Ushbu kazusda nimalarni aniqlab olishimiz kerak? Buni quyidagicha tahlil etamiz.

-Huquq normasi tushunchasi.

-Huquq normalarini ularda mustahkamlangan qoidalarining xarakteriga qarab turlari:

- a) Huquq va vakolat beruvchi normalar,
- b)Majburiyat yuklovchi normalar,
- c) Taqiqlovchi (Man qiluvchi) normalar

- Xulosa.

Mushohada qism.

Demak yuqoridagi kazusni tahlil etishdan oldin huquq normasi nima degan savolga javob topsak maqsadga muvofiq bo'lardi. Norma so'zi lotincha so'zdan olingan bo'lib "qoida" , "namuna" degan ma'nolarni anglatadi. Huquq normasi-davlat tomonidan o'rnatiladigan yoki ma'qullanadigan, muayyan shaklda ifodalanadigan, ijtimoiy munosabatni tartibga solishga qaratilgan umummajburiy xulq-atvor qoidasi¹. Demak bundan ko'rinadiki har bir davlatda o'zining fuqarolari amal qiladigan ma'lum tartibga solingan va muayyan tarzda qabul qilingan qoidalari mavjud bo'lishi kerak. Davlat o'zining o'rnatgan qoidalari orqali tartib va intizomni saqlab turadi.

¹ Saydullayev Sh. Davlat va huquq nazariyasi. Darslik.-Toshkent: TDYU,2018.-107 bet.

Shuningdek fuqarolarning o'zaro ijtimoiy munosabatlarga kirishishida yoki davlat bilan munosabatlarga kirishishida har bir subyektning belgilangan tartibda huquq va majburiyatlari bo'ldi. Agar davlat mana shunday qoidalarni o'rnatmasa tartibsizliklar avj olishi mumkin. Davlat o'rnatgan qoidalar barcha uchun bir xilda bo'lishi va bajarilishi lozim. Davlat o'zining o'rnatgan normalari asosida fuqarolariga ma'lum bir sohada vakolat berishi, huquq berishi, yoki muayyan xatti-harakatni ta'qiqlab ko'rsatishi, ma'lum bir majburiyatlarni yuklashi mumkin. Albatta bu jarayon har bir davlatda o'rnatilgan yoki belgilangan tartibda qabul qilingan normativ huquqiy hujjatlarda namoyon bo'ladi.

Huquq subyektiga muayyan xatti-harakatlarni sodir etish mumkinligini ko'rsatuvchi huquq normalari huquq va vakolat beruvchi normalar deyiladi². Ushbu ta'rifdan bizga ma'lum bo'lmoqdaki, huquqiy munosabatlarga kirishishda uning ishtirokchilari ya'ni subyektlari-jismoniy shaxslar, yuridik shaxslarga qonunda ta'qiqlanmagan xatti-harakatlarni amalga oshirish mumkinligini, ya'ni erkin harakatda bo'lishi mumkinligini e'tirof etmoqda. Masalan O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 29-moddasiga³ binoan har kim fikrlash, so'z va e'tiqod erkinligi huquqiga ega. Har kim o'zi istagan axborotni izlash, olish va uni tarqatish huquqiga ega, amaldagi konstitutsiyaviy tuzumga qarshi qaratilgan axborot va qonun bilan belgilangan boshqa cheklashlar bundan mustasnodir. Konstitutsiyamizdagi bu norma asosan erkinlik bermoqda. Har bir shaxsga mana shu xatti-harakatlarni amalga oshirishga huquq va vakolat bermoqda. Fikrlash, so'z va e'tiqot erkinligi demokratik davlatdagina mavjud bo'ladigan va kafolatlanadigan huquqdir. "Men,-deb yozgan edi Spinoza,-demokratiyani shuning uchun Afzal ko'ramanki, u tabiat har kimga inom etgan erkinlikga eng ko'p yaqinlashadi". Avvalo fikrlashga to'xtaladigan bo'lsak, har bir inson tug'ilishi bilan yashash huquqiga ega bo'lganidek, fikrlash huquqiga ham ega bo'ladi. Fikrlash qobiliyati-insonni boshqa mavjudotlardan farqlovchi xususiyat. Insonning fikrlashi natijasida taraqqiyot davom etadi. Dunyo rivojlanishi tajribasi shuni ko'rsatadiki, inson faqat erkin fikrlaganda, erkin fikrlash uchun shart-sharoitlar yaratilgandagina, taraqqiyot bo'lishi mumkin. Fikrlashning cheklanishi, taraqqiyotni cheklashdir⁵. Insonda yashash hayot kechirishi davomida unda muayyan bir tushuncha, xulosa, tajribalar to'planib boradi va bu jarayonlar insonda ma'lum bir fikrni, dunyoqarashni shakillantiradi. Qayerdagi sog'lom fikr bo'lsa o'sha mamlakat rivojlanib boradi. Shunday ekan davlatda yashovchi har bir fuqaro o'zining fikrlari orqali davlatning taraqqiyotiga erishishga o'z hissasini qo'shishi mumkin.

² Saydullayev SH. Davlat va huquq nazariyasi. Darslik.-Toshkent: TDYU, 2018.-113 bet.

³ O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi-T:"O'zbekiston", 2019.12-bet.

⁴ Beleniskiy M. Spinoza.-M., 1964,-202 b.

⁵ Hasanov O.T. Konstitutsiyaviy huquq. Darslik.-Toshkent: Adolat. 2013.-154 bet.

Agar bu davlat tomonidan taqiqlansa qanday qilib rivojlanish mumkin. Buning aslo imkoni yuq. Shunday ekan har bir shaxsga fikrlash huquqini berish lozim. Fikrlash erkinligi-bu so'z erkinligi orqali amalga oshiriladigan va o'z fikrini erkin so'zlash hamda shu fikrlarni boshqa shaxslarning e'tiboriga xavola qilishdir⁶. Albatta ma'lum bir fikr paydo bo'lgach uni so'z orqali ifoda etdi. Shunday ekan so'zlash erkinligini ham berish lozim. Inson fikrlash, so'zlash uchun unda ma'lum bir sohaga oid ma'lumot ya'ni axborotga ega bo'lishi lozim. O'zbekiston Respublikasi Axborot olish kafolatlari va erkinligi to'g'risidagi qonunga⁷binoan har bir fuqaroning axborot olish huquqi kafolatlanadi. Har kimning axborotni izlash, olish, tadqiq etish, uzatish va tarqatish huquqi davlat tomonidan himoya qilinadi deb ko'rsatilgan. Demak davlat unga o'zi istagan

ma'lumotlarni topa olish imkoniyatlarini ham berishi zarurdir. Bu borada erkinlik berishda ma'lum bir cheklashlar ham bo'lishi mumkin. Davlat sirlarini saqlash to'g'risidagi qonun⁸ga binoan davlat sirlarini saqlash barcha organlarning va fuqarolarning burchi ekanligi ularni oshkor etmaslik, maxfiyligi va javobgarlikga tortilishi qonunlar asosida ko'rsatib o'tilgan.

Majburiyat yuklovchi normalar-ya'ni qanday harakatlarni sodir etish lozimligini ko'rsatuvchi normalar⁹. Bu normada davlat o'zining fuqarolariga ma'lum bir sohada bajarishi kerakligini majbur ekanligini ifoda etadi, ya'ni davlat fuqarolarning huquqlarini himoya qilishni kafolatlaganidek fuqarolar ham davlatning belgilagan normalarini bajarishga majburligi belgilangan. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 51-moddasida: Fuqarolar qonun bilan belgilangan soliqlar va mahalliy to'lovlarni to'lashga majburdirlar deb belgilangan. Demak fuqarolar qonunda belgilangan soliqlarni to'lashga majbur ekanlar. Fuqarolarning qanday soliqlar to'lashi lozimligi O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi¹⁰ga binoan O'zbekiston Respublikasida yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i, jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i, yer solig'i, qo'shilgan qiymat solig'i, va boshqa turlari ko'rsatilgan. Shuningdek bu soliq to'lovlari oshkoraligi ya'ni soliq to'g'risidagi qonun hujjatlari rasman e'lon qilinishi shart deb belgilangan. Albatta bu to'langan soliqlar davlatning taraqqiyotiga sarf qilinadi. Boshqa majburiy to'lovlar deganda Soliq kodeksida belgilangan davlat maqsadli jamg'armalari majburiy pul to'lovlari, bojxona to'lovlari, shuningdek vakolatli organlar hamda mansabdor shaxslar tomonidan yuridik ahamiyatga molik harakatlarni to'lovchilarga nisbatan amalga oshirish uchun,

⁶ O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaga sharh. Mualliflar jamoasi. Ma'sul muharrir; Husanov Azad Tillaboyevich, yuridik fanlari doktori, professor-T.:TDYU nashriyoti, 2012. 178 b.

⁷ O'zbekiston Respublikasi Axborot olish kafolatlari va erkinligi to'g'risidagi qonun 3-moddasi.

⁸ Davlat sirlarini saqlash to'g'risidagi qonun 10-moddasi.

⁹ Odilqoriyev X.T. Davlat va huquq nazariyasi. Darslik.-Toshkent."Adolat", 2018. 263-b.

¹⁰ O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi 23-modda.

shu jumladan muayyan huquqlarni yoki litsenziyalar va boshqa ruxsat beruvchi hujjatlarni berish uchun to'lanishi lozim bo'lgan yig'imlar, davlat boji tushuniladi.¹¹ Demak fuqarolar mana shu qonunlarda belgilangan majburiyatlarni bajarishi kerak. Aks holda davlat majburlov chorasini qo'llaydi. Ya'ni O'zbekiston Respublikasi Jinoyat Kodeksining 184-moddasiga binoan javobgarlikga tortiladi.

Huquq subyektiga muayyan xatti-harakatlarni sodir etishni man qiluvchi normalar ta'qiqlovchi normalar deb ataladi.¹² Demak davlat o'zining fuqarolariga o'zaro munosabatlarni amalga oshirishda malum taqiqlarni ham joriy qilishi kerak ekan. Misol uchun O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaning 58-moddasiga binoan davlat jamoat birlashmalarining huquqlari va qonuniy manfaatlariga ro'ya etilishini ta'minlaydi, ularga ijtimoiy hayotda ishtirok etish uchun teng imkoniyatlarni yaratib beradi. Davlat organlari va mansabdor shaxslarning jamoat birlashmalari faoliyatiga aralashishga, shuningdek jamoat birlashmalarining davlat organlari va mansabdor shaxslar faoliyatiga aralashishga yo'l qo'yilmaydi deb belgilangan. Bu taqiqlovchi normadir. Negaki davlat bu organlarning erkinligini ta'minlayapti ammo ularning o'zaro bir-birining faoliyatiga yoki boshqacha aytganda ichki ishiga aralashmasligini chekliyapti ya'ni taqiq qo'ymoqda. O'zbekiston Respublikasi Nodavlat notijorat tashkilotlari to'g'risidagi qonunining 4-moddasida davlat organlari hamda mansabdor shaxslarining nodavlat notijorat tashkilotlarining faoliyatiga aralashishiga, xuddi shuningdek nodavlat notijorat tashkilotlar mansabdor shaxslarning faoliyatiga aralashishiga yo'l qo'yilmaydi deb belgilangan. Davlat bilan jamoat birlashmalari o'rtasidagi o'zaro munosabatda davlat jamoat birlashmalarini ro'yxatga olishi, ularning faoliyatini tashkil qilishi, vakolat beruvchi huquqiy hujjatlarini qabul qilishi bilan muhim ahamiyatga egadir. Davlat jamoat birlashmalari faoliyatiga aralashmagan holda ular faoliyatining qonunga mos bo'lishini nazorat qiladi. Davlat va jamoat birlashmalari o'rtasidagi munosabatda nazorat, ularning munosabatlarini ko'rsatuvchi shartlardan bo'lib, u ikki tomonlama xarakterga ega, birinchisi, davlat organlarining jamoat birlashmalari ustidan davlat nazorati, ikkinchisi, davlat organlari ustidan jamoat birlashmalarining nazorati-bu jamoatchilik nazoratidir. Har ikki nazoratda ham davlat organlari, jamoat birlashmalari bir-birining ishiga aralashmaydi, biri ikkinchisining o'rnini egallashga, vazifasini bajarishga harakat qilmaydi.¹³

Ushbu moddaga binoan davlat o'zining cheklovlarini o'zaro munosabatlarda joriy etmoqda.

¹¹ O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaga sharh. Mualliflar jamoasi 263-bet.

¹² Saydullayev SH. Davlat va huquq nazariyasi. Darslik.-Toshkent:TDYU, 2018. 114-b.

¹³ Husanov O.T. Konstitutsiyaviy huquq. Darslik.-Toshkent: Adolat. 2013. 231-bet.

Xulosa o'rnida shuni aytish kerakki, yuqorida to'xtalgan O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasining 29-moddasi huquq beruvchi norma, 51-modda majburiyat yuklovchi norma, 58-modda ta'qiqlovchi normaga misol bo'lmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar.

- 1) O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi-T:"O'zbekiston" 2019 y. 74-bet.
- 2) O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi.2019
- 3) O'zbekiston Respublikasi Axborot olish kafolatlari va erkinligi to'g'risidagi qonun.
- 4) Davlat sirlarini saqlash to'g'risidagi qonun.
- 5) Saydullayev Sh. Davlat va huquq nazariyasi. Darslik.-Toshkent:TDYU,2018 y.-220 bet.
- 6) Odilqoriyev X.T. Davlat va huquq nazariyasi. Darslik.-Toshkent."Adolat",2018.-528 b.
- 7) Husanov O.T. Konstitutsiyaviy huquq. Darslik.-Toshkent: Adolat, 2013.-552 bet.
- 8) O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga sharh. Mualliflar jamoasi. Ma'sul muharrir:Husanov Azad Tillaboyevich, yuridik fanlari doktori, professor-T.;TDYU nashriyoti,2012. 649 bet.

Foydalanilgan veb saytlar.

Lex.uz.

Norma.uz.